

О. А. Алфьоров, Б. О. Моця, А. В. Петраускас

ДОСЛІДЖЕННЯ СКАРБУ СРІБНИКІВ ПОБЛИЗУ с. м. ГОРОДНИЦЯ

Срібники важливе джерело для вивчення давньоруської історії. Незначна кількість відомих на сьогодні монет обумовлює високу увагу, яку вчені приділяють кожній новій знахідці. В 2020 р. поблизу селища Городниця Новоград-Волинського району Житомирської обл. було знайдено скарб давньоруських срібників. Місце знаходження було обстежено експедицією Інституту археології НАН України, яка виявила ще декілька монет. В статті аналізуються умови знаходження скарбу, можливості його зв'язку із міськими населеними пунктами та мережею комунікацій, наведено попереднє визначення монет.

Ключові слова: скарб, срібники, городище, монети.

Чеканка власної монети є одним із атрибутів становлення держави. На теренах Давньої Русі перші монети представлені златниками та срібниками, які датуються кінцем X — початком XI ст. Златники репрезентовані одиничними екземплярами, срібники представлені набагато більшою кількістю.

Відносна незначна кількість знахідок срібників, значні відмінності у їх вазі та якості металу, відсутність згадок про них в писемних джерелах стали однією з причин значної розбіжності поглядів вчених на їх інтерпретацію.

Досить значними були розбіжності в інтерпретації написів і, відповідно датуванні монет. Так Волошинський Я. та інші вчені в оцінках знахідок Ніжинського скарбу срібників відносили їх чеканку від часів Володимира Святославича до часів Володимира Мономаха (Волошинський 1853, с. 7; Орешников 1936, с. 36).

Переважає більшість сучасних дослідників дотримуються думки, що випуск срібників був розпочатий Володимиром Святославичем та

© О. А. АЛФЬОРОВ, Б. О. МОЦЯ, А. В. ПЕТРАУСКАС, 2021

закінчився при Ярославі Володимировичі після початку його правління в Києві (Сотникова 1977, с. 4—11; Чернецов 2014, с. 125).

Значні розбіжності присутні у визначенні їх функціонального призначення: як одиниць для грошового обігу чи представницьких функцій — як печатки, ввірчі грамоти, монети для пожалування у зв'язку із певними подіями та ін. (Бауэр 2014; Сотникова, Спасский 1983, с. 110; Стародубцев 2014, с. 330, 332).

Певною мірою наявність значної розбіжності у поглядах на функціональну інтерпретацію срібників пояснюється наявністю значних розбіжностей серед монет, навіть серед монет одного типу: за вмістом срібла виділяються монети із високим вмістом срібла, а також із більшою чи меншою часткою домішок; також дуже суттєві відмінності між собою срібники мають і у вазі. Однією з проблем, яка лежить в основі розбіжностей у оцінках срібників можна вважати їх незначну кількість.

К. Страшкевич, характеризуючи ці монети, наголошував, що вони відносяться до найбільшої нумізматичної рідкості (Страшкевич 1866, с. 56.).

У звідному каталозі на 1983 р. наведено інформацію про 221 срібник (Сотникова, Спасский 1983). А вже на 1995 р. у своїй праці М. П. Сотникова (далі — Корпус 1995) підсумовує загальну кількість монет (та їх наслідувань) періоду Київської Русі, як 340.

Переважає кількість знахідок за більш ніж 150 років походить із двох чистих скарбів, до складу яких входили лише срібники: Ніжинського (1852 р.), який налічував 200 монет (150 зараховані до нього документально і 30 з припущенням) та Київського (1876 р.), в якому були представлені 120 монет (42 документаль-

но підтверджені та 7 з припущенням) (Сотникова 1990, с. 9). Частина срібників походить із 12 скарбів змішаного типу, сформованих головним чином іноземними монетами на території Давньої Русі та за її межами (Сотникова, Спаський 1983, с. 51). Відносно невелика частка походить із археологічних досліджень поселень, городищ та могильників. Так під час розкопок біля с. Митьківка Брянської обл. Росії було виявлено 13 срібників (Гайдуков, Калинин 2012, с. 402—435).

М. П. Сотникова враховуючи зображення на перших давньоруських монетах князя на престолі та княжого знаку у поєднанні з «безпрецедентною» за декоративним змістом легендою, вважає що вони являли, по суті, єдиний вид руських держаних документів X—XI ст., який дійшов до нас у оригіналах. Тому, на думку дослідниці, вони безумовно, є цінним історичним джерелом для вивчення політики Давньої Русі «періоду найвищого розквіту Київської держави». Нарівні з прийняттям християнства як державної релігії, затвердженням літописання, випуск власної монети міг означати «проголошення державної незалежності Русі та рівності її іншим європейським державам» (Сотникова 1977, с. 11).

В цьому відношенні на особливу увагу та детальний опис умов знаходження заслугове скарб срібників, який був виявлений в серпні 2020 р. поблизу смт Городниця, Новоград Волинського р-ну Житомирської обл. В пропонуваній роботі наводиться також попередній опис знахідок скарбу. До його складу входять 38 цілих та фрагментованих монет, які представлені срібниками Володимира та Святополка.

Основну частину скарбу 27.8.2020 випадково виявив мешканець смт Городниця С. М. Комар, який дорогою до р. Случ вручну набирав до мішків пісок у старому кар'єрі на високому піщаному пагорбі. Після того як було наповнено 2 мішки, він дістав третій і під час його наповнення зверху разом із піском посипались дрібні металеві предмети округлої форми. С. М. Комар побачив, що це саме монети, вкриті окислами зеленкуватого та коричневого кольору. На деяких він розрізнув тризуби. Фото зроблене автором знахідки протягом короткого часу потрапило до співробітника Інституту історії НАН України О. А. Алфьорова, який визначив, що ці знахідки є давньоруськими срібниками та наголосив на тому, що це скарб національного значення, який має бути переданий державі. С. М. Комар цілком позитивно сприйняв цю інформацію¹.

На наступний день о 10 годині ранку в приміщенні сільради О. А. Алфьоров на місці оглянув знахідки і попередньо визначив, що вони представлені 32 срібниками, з яких 27 належа-

ло Володимиру Святославичу та п'ять Святополку Ярополковичу (Окаянному). Було розпочато процедуру передачі скарбу державі — до органу місцевого самоврядування із оформленням протоколу та детальним описом кожної монети, який підписали голова Городницької ОТГ І. А. Онишук та С. М. Комар. У той самий день за сприяння та безпосередньої участі голови Житомирської обласної адміністрації В. І. Бунечка під посиленою охороною скарб відправили на тимчасове зберігання до Житомирського обласного краєзнавчого музею².

Наступного дня, 29.10.2020 р. на місце знахідки скарбу виїхали: представник Міністерства культури та інформаційної політики України, начальник відділу дозвільної та погоджувальної документації у сфері охорони культурної спадщини к. і. н. Б. О. Моця, керівник Житомирської експедиції Інституту археології НАН України к. і. н. А. В. Петраускас, зав. сектором «Археології доби раннього заліза» відділу фондів Національного музею історії України к. і. н. С. В. Діденко, науковий співробітник Інституту історії НАН України, к. і. н. О. А. Алфьоров, директор Новоград-Волинського краєзнавчого музею О. М. Жовтюк та співробітник Житомирської експедиції ІА НАН України О. А. Мінаєв. Було проведено візуальний огляд місця виявлення скарбу, території поруч, фотофіксацію і опис місця знахідки.

Територія поруч із місцем знахідки і безпосереднє місце знахідки (яма) були обстежені за допомогою металодетекторів та проведено розкопки залишків ями, в якій було виявлено скарб.

Місце виявлення скарбу розташоване за 890 м на південь від автодороги Новоград-Волинський—Городниця, за 1800 м на південний схід від східної околиці смт Городниця, за 1300 м на схід від с. Мала Анастасівка та за 800 м на північ від північної околиці с. Анастасівка. Поруч проходить лісова ґрунтова дорога. Місце знаходження займає край старого крупного промислового кар'єру, який на сьогодні частково використовується як кар'єр для побутових потреб місцевих мешканців, частково, донедавна, як звалище промислових відходів Городницького фарфорового заводу та сучасних побутових відходів. Топографічно місцезнаходження розташоване на верхній частині дюноподібного підвищення правого корінного берега р. Случ. Відстань до річки в південно-західному напрямку становить 300 м. На відстані 380 м на південний схід знаходиться брід через р. Случ на місці виходу на поверхню кристалічних порід, які утворюють поріг та місце для зручної переправи через річку. Трохи вище за течією на місці порожистої частини знаходиться ще одне зручне місце для переправи через

1. Городницький скарб: історія знахідки. Історична правда, 20 жовтня 2020 р.

2. <https://www.istpravda.com.ua/columns/2020/09/1/158045/>

річку. Найближчі місця зручні для переправи розташовані нижче та вище за течією на значній відстані в декілька кілометрів.

Основа берега та підвищення складається із твердих кристалічних гранітоподібних порід. Поверхня місця знахідки вкрита лісом, чагарниками та шаром соснової глици.

Під час обстеження ями скарбу зафіксовано, що західна частина котловану ями ще до моменту виявлення скарбу була зруйнована під час розробки кар'єру місцевими мешканцями. Заповнення в межах котловану ями, який зберігся на момент обстеження, було в більшій частині вибрано. Частина гумусованого заповнення збереглась близько до стінок котловану. На залишках заповнення по стінках котловану залишилися виразні сліди розгрібання ґрунту руками у вигляді вертикальних слідів пальців.

На захід від краю ями тягнувся на поверхні піску кар'єру викид гумусованого заповнення (0,6 × 1 м). Над вибраною частиною котлована знаходилась густа сітка коренів сосен, які росли біля південного краю ями і утримували над собою шар гумусованого ґрунту товщиною до 0,2 м.

В результаті візуального обстеження території навколо ями скарбу на пагорбі та в межах кар'єру та обстеження із використанням металодетектора археологічних знахідок виявлено не було.

За допомогою металодетектора було досліджено викид із ями скарбу на площі, яка безпосередньо прилягала до неї. Таким чином було виявлено 4 фрагменти (найбільший становить 1/4 монети, найменший біля 1/16) срібників, Володимира (№ 35—38).

Після розбирання викиду було проведено дослідження залишків заповнення, які залишились біля стінок котловану ями. Заповнення складалось із сірого слабгумусованого крупнозернистого супіску. Планіграфічних та стратиграфічних відмінностей у залишках заповнення не зафіксовано. Однак слід відзначити більш насичений темний колір заповнення ближче до центру котловану та його верхньої частини. Чітка межа між заповненням об'єкту та материковою породою — відсутня. Окремо слід відзначити що в нижній частині котловану зафіксовано лінзу озалізнення, яка перетинала заповнення та виходила за межі об'єкта.

Археологічна знахідка представлена майже цілою монетою — срібником Святополка Ярополковича (№ 33) була виявлена в верхній частині заповнення ями на глибині 0,3 м від рівня сучасної денної поверхні.

За свідченням С. М. Комара, який був присутній на місці розкопок, виявлені ним знахідки походили із горизонту 0,3—0,5 м.

Після закінчення розкопок на місці виявлення скарбу було обстежено заповнення двох мішків (стандартного розміру на 40 кг), які

С. М. Комар встиг набрати 27 серпня і які залишилися в його машині. В одному із мішків було виявлено ще один срібник Володимира (№ 34) доброї збереженості (приблизно на 3/4 монети).

В кінці вересня 2020 р. Житомирська археологічна експедиція провела додаткові археологічні обстеження території поруч із місцем знахідки скарбу з метою вивчення просторового контексту знахідки. Повторне обстеження дозволило зафіксувати масштабні землерийні роботи, які знищили не тільки сліди котловану ями скарбу, але й значною мірою змінили конфігурацію піщаного кар'єру на цій ділянці.

Візуальні обстеження на території найближчої округи, яка щільно вкрита лісовими насадженнями, дозволили виявити в напрямку на південний захід за декілька сотень метрів нове багат шарове селище відкритого типу із знахідками доби бронзи — раннього залізного віку та пізнього середньовіччя.

Були також проведені обстеження на території смт Городниця в надії на відкриття городища, яке мало бути відповідником топоніму Городниця.

В. Б. Антонович згадував в «Археологічеськой карте Волынской губернии» (1900, с. 30) городище із кам'яними фундаментами замку на території містечка із посиланням на «Słownik geograficzny...» (1880—1895). В 2008 р. Житомирська археологічна експедиція ІА НАН України проводила огляд місцевості в смт Городниця з метою виявлення ознак стародавнього городища. В процесі досліджень на схилах правого берега р. Случ під Свято-Георгієвським монастирем було виявлено декілька стінок гончарних посудин, які мали ознаки давньоруських посудин.

На початку 2000-х рр. О. О. Тарабукін провів огляд місця розташування стародавнього замку в смт Городниця, який, на думку дослідника, розташований в центральній частині городницького природного парку. Він зафіксував наявність потужних нашарувань пізньосередньовічного періоду та наявність ознак антропогенного походження оборонного характеру в центральній частині парку, які співвідносились із залишками середньовічного замку, який згадував В. Б. Антонович. Саме О. О. Тарабукін, який не зміг безпосередньо прийняти участь в роботах експедиції, наполіг на зосередженні археологічних обстежень в центральній частині природного парку в 2020 р.

Протягом багатьох років на місці центральної частини парку проводив візуальні обстеження голова Новоград-Волинського осередку Національної спілки краєзнавців України В. В. Вітренко. На його думку, рештки стародавнього городища розташовувались саме на місці пізньосередньовічного замку в центральній частині природного городницького парку на місці сучасного розташування меморіально-

го комплексу загиблим у другу світову війну і саме це місце, на думку краєзнавця, потребує ретельних археологічних обстежень. Підтвердженням цієї думки він вважає антропологічний характер рельєфу місцевості, не тільки в центральній частині парку, а й на прилеглий площі.

Обстеження Житомирською археологічною експедицією в кінці вересня 2020 р. дозволили зафіксувати давньоруське городище із складною системою оборонних споруд та потужними нашаруваннями IX—X, XII—XIII ст. та пізнього середньовіччя.

Городище знаходиться на території смт Городниця в центральній частині Городницького природного парку. В центральній частині городища розташований меморіальний комплекс загиблим у другій світовій війні. На схід від напільного валу городища знаходиться вишка із ретрансляторами мобільного зв'язку та камерою спостереження за довкіллям. За 100 м на південний схід від оборонного рову знаходиться житловий будинок № 21 по вулиці Замкова (Пролетарська).

Топографічно городище займає крайню західну частину мисоподібного останця, який тягнеться вздовж правого берега р. Случ від місця впадіння в Случ р. Криваль на сході та до місця впадіння безіменного струмка на заході. Ширина мису становить близько 100—300 м. Висота над рівнем річки близько 30 м (абсолютні відзначки висоти становлять 170—180—210 м).

Від основної частини мису городище відділене оборонним ровом, який майже повністю зберігся (частково засипаний для облаштування в'їзду до меморіального комплексу) та валом. Вал майже повністю знищений. Зберігся лише східний край валу. З південно-західного краю городища облаштований ескарп вздовж південно-західної частини дитинця. В центрі південно-західної частини не на всю довжину дитинця облаштований другий ескарп. Із західної та північної сторін дитинець по нижньому краю обнесений додатковим оборонним ровом та валом. Дитинець городища має під овальну форму (40 × 50 м).

Під час візуального обстеження поверхні городища було виявлено багаточисельні знахідки переддавньоруського часу IX—X ст., представлені фрагментами вінець та стінок ліпних та ранньогончарних посудин із специфічними ознаками профілювання, орнаментативності та складу тіста; давньоруського часу XII—XIII ст., представлені фрагментами гончарних посудин; багаточисельні знахідки пізньосередньовічного часу XVII—XVIII ст., репрезентовані фрагментами гончарних посудин, фрагментами скляних віконниць та посуду, а також монетними знахідками.

У результаті попереднього дослідження всього комплексу Городницького скарбу було отримано перші результати. Всього у скарбі було 38 срібників. З них 31 належав до карбування

Володимира Святославича, а 7 Святополка Ярополковича. Монети Володимира представлені трьома типами — II (6 екз.), III (16 екз.) та IV (9 екз.). Монети Святополка унаочнюють всі три існуючі його нумізматичні типи — I (4 екз.), II (2 екз.) та III (1 екз.). З усього масиву 25 екземплярів мають одноштемпельні опубліковані аналоги. 10 срібників Володимира та 1 Святополка представлені раніше невідомими штемпельними парами. Окремий науковий інтерес представляють 2 монети Володимира, що мають невідому комбінацію штемпель. Їх аверс було зафіксовано у попередніх публікаціях, а реверси вперше.

Безперечно слід чекати на подальшу чистку та реставрацію монет. Не виключено, що через їх стан (окисли, деформація) від нашого ока могли «втійти» незначні деталі.

Долучаємо до статті попередній міні-каталог Городницького скарбу. Нумерація монет відповідає тій, що була задіяна у час знахідки більшої частини скарбу та його першої атрибуції. Саме вона була покладена у основу Протоколу про здачу державі знахідки С. М. Комаром. В описі зазначені ім'я князя, тип монети у прийнятій класифікації (у разі, якщо це невідомий штемпель чи комбінація — це вказується), описи аверса та реверса, параметри (діаметр та вага), стан монети та її прямиї аналоги, якщо він опублікований. У передачі інскрипцій ми задіяли дужки. У квадратних розмістили літери, що не видні на монеті через стан збереження. У круглих розкрили скорочення. Долучаємо до публікації деякі фотографії невідомих штемпель монет враховуючи їх стан збереження. Принагідно висловлюємо подяку О. Трабукіну за їх фіксацію.

1. Святополк Ярополкович, III тип.

Ав. Рештки зображення князя на троні та напису [ПЄТО]Р.

Рев. Княжий знак двозуб із місяцем.

Д — 27—26 мм; М — 2,6 г.

Монетна має обрізаний гурт; тріщина. Срібник повністю не відкарбувався.

Аналог: Корпус 1995, № 211.

2. Святополк Ярополкович, I тип.

Ав. Зображення князя на троні. Рештки напису: С(ВА)ТОП[(О)ЛКЪ] Н[А СТОЛЪ].

Рев. Зображення двозубу. Рештки напису + [А СЕЕГО С]ЕРЕВРО.

Д — 27—26 мм; М — 2,6 г.

Монета деформована, має тріщину та сліди обрізу гурту. Верхня частина не відкарбувалась.

Аналог: Рублев, S.1.1.9.

3. Святополк Ярополкович, I тип.

Ав. Зображення князя на троні. Рештки напису: [С(ВА)ТО(П)]ОЛК[Ъ НА СТОЛ(Ъ)].

Рев. Сліди зображення двозубу.

Д — 27—28 мм; М — 3 г.

Монета деформована, має тріщину. Реверс з низькою рельєфністю.

Аналог: Корпус 1995, № 201.

Рис. 1. Святополк Ярополкович, II тип, невідома штемпельна пара; № 5 (×2)

4. Святополк Ярополкович, I тип.
Ав. Зображення князя на троні. Рештки напису: С(ВА)Т[ОП(О)ЛКЪ] Н[ГСТОЛ].
Рев. Зображення двозубу. Рештки напису: + [А СЕЕГО С]ЕРЕБ[РО].
Д — 26—29 мм; М — 3 г.
Втрачено фрагмент; в багатьох місцях ушкоджено гурт.
Аналог: Корпус 1995, № 193-1.
5. Святополк Ярополкович, II тип. Невідома штемпельна пара.
Ав. Зображення князя на троні. Рештки напису: [ПЄ]ТРОС ПЄТОС.
Рев. Зображення двозубу. Рештки напису: ПЄТРО[С] О[ГЕОС].
Д — 26 мм; М — 2,2 г.
Монета деформована, має тріщини; частина срібника з 9 до 11 години зрізана.
6. Володимир Святославич, III тип.
Ав. Зображення князя на троні зі спинкою. Довколишній напис, що розпочинається з 8 години: ВЛАДИМІРЪ Н(А) СТОЛЪ.
Рев. Зображення тризуба. Довколишній напис, що розпочинається з 2 години: А СЕ Е[Г]О СРЕБРО.
Д — 26—29 мм; М — 2,1 г.
Монета має обламаний гурт. У написі на реверсі літера «Р» ретроградна.
Аналог: Корпус 1995, № 145.
7. Володимир Святославич, III тип.
Ав. Зображення князя на троні зі спинкою. Довколишній напис, що розпочинається з 8 години: [ВЛАДИМІР]Ъ НА СТОЛЪ.
Рев. Зображення тризуба. Довколишній напис, що розпочинається з 2 години: [А С]Е Е[Г]О СРЕБРО.
Д — 28—29 мм; М — 1,8 г.
Монета має обламаний гурт; тріщина; отвір — наслідок поганого лиття заготовки.
Аналог: Корпус 1995, № 141а-1.
8. Володимир Святославич, IV тип.
Ав. Зображення князя на троні без спинки. Довколишній напис, що розпочинається з 8 години: [В]ЛАДИМ[ИР]Ъ НА СТО.
Рев. Зображення тризуба. Довколишній напис, що розпочинається з 7 години: [ЛЪ] А СЕ Е[Г]О СРЕ[Б]РО.
Д — 27,5—29 мм; М — 2,8 г.

- Монета має тріщини; подвійний удар
Аналог: Корпус 1995, № 165.
Одноштемпельна монета із № 13.
9. Володимир Святославич, III тип.
Ав. Зображення князя на троні зі спинкою. Довколишній напис, що розпочинається з 8 години: [ВЛАДИМІРЪ НА СТОЛЪ].
Рев. Зображення тризуба. Довколишній напис, що розпочинається з 2 години: [А СЕ] ЕГО СР[ЕБРО].
Д — 29—28 мм; М — 2,7 г.
Відсутній незначний фрагмент ліворуч згори; тріщина; гурт монети має сліди обрізки.
Аналог: Корпус 1995, № 135-1.
Монета № 19 одноштемпельна.
10. Володимир Святославич, III тип. Невідома штемпельна пара.
Ав. Зображення князя на троні зі спинкою. Довколишній напис, що розпочинається з 8 години: [ВЛА]ДИМ[ИР]Ъ НА СТОЛЪ].
Рев. Зображення тризуба. Довколишній напис, що розпочинається з 2 години: А СЕ Е[Г]О СРЕБРО.
Д — 26—29 мм; М — 2,1 г.
Монета має обламаний гурт на правому боці.
11. Володимир Святославич, III тип. Невідома штемпельна пара.
Ав. Зображення князя на троні зі спинкою. Довколишній напис, до розчистки не реконструюється.
Рев. Зображення тризуба. Довколишній напис, що розпочинається з 2 години: [А СЕ ЕГО СР]ЕБРО.
Д — 28 мм; М — 3 г.
Монета має тріщину та невеликий круглий отвір — наслідок поганого лиття заготовки.
12. Володимир Святославич, II тип. Невідома штемпельна пара.
Ав. Зображення князя на троні без спинки. Довколишній напис емітує формулу «ВЛАДИМІРЪ НА СТОЛЪ». Ідентифікуються літери: Ш ПРАСРЛ.
Рев. Зображення тризуба. Довколишній напис емітує формулу «А СЕ ЕГО СРЕБРО». Ідентифікуються літери: ЕГІСР.
Д — 27—26 мм; М — 2,6 г.
Монета має обламаний гурт, тріщини; згори відсутній фрагмент.

Рис. 2. Володимир Святославич, II тип, невідома штемпельна пара; № 12 (×2)

Рис. 3. Володимир Святославич, III тип, невідома штемпельна комбінація; № 15 (×2)

Рис. 4. Володимир Святославич, III тип, невідома штемпельна пара; № 16 (×2)

13. Володимир Святославич, IV тип.

Ав. Зображення князя на троні без спинки. Довколишній напис, що розпочинається з 8 години: [ВЛА]Д[ИМИРЪ НА СТО].

Рев. Зображення тризуба. Довколишній напис, що розпочинається з 7 години: [ЛѢ А СЕ ЕГ]О СРЕБРО.

Д — 26,5—27 мм; М — 2,8 г.

Монета має тріщину; подвійний удар.

Аналог: Корпус 1995, № 165.

Одноштемпельна монета із № 8.

14. Володимир Святославич, IV тип. Невідома штемпельна пара.

Ав. Зображення князя на троні.

Рев. Зображення тризуба.

Д — 27,5—18 мм; М — 1,5 г.

Половина обламаної монети; тріщина.

15. Володимир Святославич, III тип. Невідома штемпельна комбінація.

Ав. Зображення князя на троні зі спинкою. Довколишній напис, що розпочинається з 8 години: В[Л(А)ДИМ]ЕР[Ъ НА СТ]ОЛѢ.

Рев. Зображення тризуба. Довколишній напис, що розпочинається з 2 години: А СЕ Е[Г]О СРЕ[Б]РО.

Д — 27,5—28 мм; М — 2 г.

Монета має тріщини, відсутній незначний фрагмент згори.

Штемпель аверсу відомий за аналогом Корпус 1995, № 124-1. Штемпель реверсу аналогів немає.

Одноштемпельна монета із № 22.

16. Володимир Святославич, III тип. Невідома штемпельна пара.

Ав. Зображення князя на троні зі спинкою. Довколишній напис, що розпочинається з 8 години: ВЛА[ДИМИРЪ НА] СТОЛЪ.

Рев. Зображення тризуба. Довколишній напис, що розпочинається з 2 години: [А С]Е ЕГО СРЕ[ВРО].

Д — 28,5 мм; М — 2,7 г.

Монета має тріщини, відсутні незначні фрагменти.

17. Володимир Святославич, III тип.

Ав. Зображення князя на троні зі спинкою. Довколишній напис, що розпочинається з 8 години: [ВЛАДИМИРЪ НА СТОЛЪ].

Рев. Зображення тризуба. Довколишній напис, що розпочинається з 2 години: А СЕ ЕГО СРЕ[В]РО.

Д — 29 мм; М — 2 г.

Монета має тріщини, відсутні незначні фрагменти вздовж гурту у двох ділянках.

Аналог: Шостопап 2007, с. 42, № 94а.

Монета № 26 одноштемпельна.

18. Володимир Святославич, II тип.

Ав. Зображення князя на троні без спинки. Довколишній напис, що емітує інскрипцію «ВЛАДИМИРЪ НА СТОЛЪ». Ідентифікуються літери: НС.

Рев. Зображення тризуба. Довколишній напис, що емітує інскрипцію «А СЕ ЕГО СРЕБРО».

Д — 15—26,5 мм; М — 1,2 г.

Верхня частина монети, яка, судячи з деформації, була зламана навпіл. Гурт має сліди обрізки.

Аналог: Корпус 1995, № 57.

19. Володимир Святославич, III тип.

Ав. Зображення князя на троні зі спинкою. Довколишній напис, що розпочинається з 8 години: ВЛ[АДИМИРЪ НА СТОЛЪ].

Рев. Зображення тризуба. Довколишній напис, що розпочинається з 2 години: А СЕ ЕГО [СРЕБРО].

Д — 26—25,5 мм; М — 2,3 г.

Відсутній незначний фрагмент згори; гурт монети має сліди обрізки.

Аналог: Корпус 1995, № 135-1.

Монета одноштемпельна № 9.

20. Володимир Святославич, II тип. Невідома штемпельна пара.

Ав. Зображення князя на троні без спинки. Довколишній напис емітує формулу «ВЛАДИМИРЪ НА СТОЛЪ». Ідентифікуються літери: РАСРЛ.

Рев. Зображення тризуба. Довколишній напис емітує формулу: «А СЕ ЕГО СРЕБРО». Ідентифікуються літери: ТИВ.

Д — 15—26,5 мм; М — 1,2 г.

Монета має сліди обрізки гурту, тріщини; ліворуч знизу відсутній фрагмент.

21. Володимир Святославич, II тип. Невідома штемпельна пара.

Ав. Зображення князя на троні без спинки. Довколишній напис емітує формулу «ВЛАДИМИРЪ НА СТОЛЪ». Ідентифікуються літери: ВЪДИТ

Рев. Зображення тризуба. Довколишній напис емітує формулу «А СЕ ЕГО СРЕБРО». Ідентифікуються літери: СР.

Д — 31,5—30 мм; М — 3,3 г.

Монета має сліди обрізки гурту, тріщина; праворуч на 4 годину відсутній фрагмент.

22. Володимир Святославич, III тип. Невідома комбінація штемпельів.

Ав. Зображення князя на троні зі спинкою. Довколишній напис, що розпочинається з 8 години: ВЛ(А)Д[ИМЕР]Ъ НА СТОЛЪ.

Рев. Зображення тризуба. Довколишній напис, що розпочинається з 2 години: А СЕ ЕГО СРЕБ[РО].

Д — 28—29 мм; М — 2,9 г.

Монета деформована, відсутні фрагменти у верхній частині, має тріщини. Подвійний удар матриць.

Штемпель аверсу відомий за аналогом: Корпус 1995, № 124-1. Штемпель реверсу аналогів немає.

Одноштемпельна монета із № 15.

23. Володимир Святославич, IV тип.

Ав. Зображення князя на троні без спинки. Довколишній напис, що розпочинається з 8 години: [В]Л[АД]И[МИР]Ъ [НА].

Рев. Зображення тризуба. Довколишній напис, що розпочинається з 7 години: СТ[ОЛ]Ъ А СЕ ЕГО С[Р]ЕБРО.

Д — 29—28 мм; М — 2,1 г.

Монета має тріщини, деформована;

Аналог: Корпус 1995, № 161.

24. Володимир Святославич, III тип.

Ав. Зображення князя на троні зі спинкою. Довколишній напис, що розпочинається з 8 години: ВЛ(А)Д[ИМЕР]Ъ НА СТОЛЪ].

Рев. Зображення тризуба. Довколишній напис, що розпочинається з 2 години: А СЕ ЕГО ЛСРЕБРО.

Д — 30,5—30 мм; М — 3 г.

Відсутній незначний фрагмент ліворуч.

Аналог: Корпус 1995, № 128.

Монета № 27 одноштемпельна.

25. Володимир Святославич, III тип.

Ав. Зображення князя на троні зі спинкою. Довколишній напис, що розпочинається з 8 години: ВЛ(А)ДИМИ[РЪ НА СТОЛ]Ъ.

Рев. Зображення тризуба. Довколишній напис, що розпочинається з 2 години: А СЕ ЕГО СРЕБРО.

Д — 26,5—27,5 мм; М — 2 г.

Відсутні незначні фрагменти вздовж гурту.

Аналог: Корпус 1995, № 124-1.

26. Володимир Святославич, III тип.

Ав. Зображення князя на троні зі спинкою. Довколишній напис, що розпочинається з 8 години: [ВЛА]ДИМИРЪ [НА] СТОЛЪ.

Рев. Зображення тризуба. Довколишній напис, що розпочинається з 2 години: [А] СЕ ЕГО СРЕБРО.

Д — 27,5—27 мм; М — 2,4 г.

Монета має тріщини, відсутні незначні фрагменти вздовж гурту.

Рис. 5. Володимир Святославич, II тип, невідомо штампельна пара; № 32 (×2)

Аналог: Шостопап 2007, с. 42, № 94а.

Монета № 17 одноштампельна.

27. Володимир Святославич, III тип.

Ав. Зображення князя на троні зі спинкою. Довколишній напис, що розпочинається з 8 години: [ВЛ(А)ДИМЕРЪ] НА СТОЛЪ.

Рев. Зображення тризуба. Довколишній напис, що розпочинається з 2 години: [А] СЕ [ЕГО] ЛСРЕБР[О].

Д — 28—27,5 мм; М — 2,3 г.

Відсутній незначний фрагмент ліворуч.

Аналог: Корпус 1995, № 128.

Монета № 24 одноштампельна.

28. Володимир Святославич, III тип.

Ав. Зображення князя на троні зі спинкою. Довколишній напис, що розпочинається з 8 години: В(Л)АДИ[МИРЪ [НА] С(ТО)ЛЪ.

Рев. Зображення тризуба. Довколишній напис, що розпочинається з 2 години: А СЕ ЕГО СРЕБРО.

Д — 28,5—28 мм; М — 2,4 г.

Вздовж гурту, місцями відсутні фрагменти.

Аналог: Корпус, 1995, № 141-1.

29. Володимир Святославич, II тип.

Ав. Зображення князя на троні без спинки. Довколишній напис емітує формулу «ВЛАДИМІРЪ НА СТОЛЪ». Ідентифікуються літери: РАЕРА.

Рев. Зображення тризуба. Довколишній напис емітує формулу «А СЕ ЕГО СРЕБРО». Ідентифікуються літери: СТЕЕ.

Д — 26,5—25 мм; М — 2,1 г.

Рис. 6. Володимир Святославич, IV тип, невідомо штампельна пара; № 34 (×2)

Монета має сліди обрізки гурту; з 12 до 3 години відсутній фрагмент.

Аналог: Корпус 1995, № 71-1.

30. Святополк Ярополкович, I тип.

Ав. Сліди зображення князя на троні.

Рев. Сліди зображення двозубу. Довколишній напис, що розпочинається з 19 години: + + СЕЕГ[О СРЕБРО].

Д — 25—26 мм; М — 2,2 г.

Гурт має сліди обрізу, у правій верхній чверті отвір круглої форми — брак лиття заготовки.

Аналог: Моисеєнко — Сотникова 2006, С. 31.

31. Володимир Святославич, III тип.

Ав. Зображення князя на троні зі спинкою. Довколишній напис, що розпочинається з 8 години: ВЛАДИ[МИРЪ НА] СТОЛЪ.

Рев. Зображення тризуба. Довколишній напис, що розпочинається з 2 години: А СС СГО СРЕБРО.

Д — 29,5—29 мм; М — 2,8 г.

Вздовж гурту, місцями відсутні фрагменти.

Аналог: Корпус, 1995, № 137.

32. Володимир Святославич, II тип. Невідомо штампельна пара.

Ав. Зображення князя на троні без спинки. Довколишній напис емітує формулу «ВЛАДИМІРЪ НА СТОЛЪ». Ідентифікуються останні літери: ПРАСРЛ+.

Рев. Зображення тризуба. Довколишній напис, що починається з 7 години «А СС ЕГ(О) СРЕ + БРО»

Д — 28—30 мм; М — 2,3 г.

У монети відсутні два фрагменти ліворуч; місцями втрати на гурті.

33. Святополк Ярополкович, II тип.

Ав. Зображення князя на троні. Рештки напису: ПЕТРО[С] ПЕТОС, де Р перегорнута.

Рев. Зображення двозубу. Рештки напису: ПЕТРО[С] [О]ГЕОС.

Д — 27—25,5 мм; М — 2 г.

Монета деформована, має тріщини; частина срібника з 6 до 9 години зрізана.

Аналог: Моисеєнко 2015, іл. 37.

34. Володимир Святославич, IV тип. Невідомо штампельна пара.

Ав. Зображення князя на троні без спинки. Довколишній напис, що розпочинається з 8 години: [ВЛА]ДИМИ[РЪ НА СТОЛЪ].

Рев. Зображення тризуба. Довколишній напис, що розпочинається з 7 години: [А СЕ Е]ГО [СРЕБРО].

Д — 24—20,5 мм; М — 1,1 г.

Монета обламана з трьох сторін (окрім верхньої частини).

35. Володимир Святославич, IV тип.

Ав. Фрагмент довтолишнього напису, що розпочинається з 8 години: [ВЛАДИ]МИР[Ъ НА СТОЛЪ].

Рев. Зображення горішнього фрагменту лівого бічного «зубця» тризуба.

Д — 11,5—9 мм; М — 0,15 г.

Верхній фрагмент обламаної монети (за вагою приблизно 1/16 срібника).

Аналог: Корпус 1995, № 168.

Одноштемпельна монета із № 36.

36. Володимир Святославич, IV тип.

Ав. Фрагмент підніжжя трону та ніг князя.

Рев. Зображення нижньої частини тризуба та рештки інскрипції, що починається з 7 години: А С[ТОЛЪ А СЕ Е]ГО СРЕБРО].

Д — 18,5—7,5 мм; М — 0,3 г.

Нижній трапецеподібний фрагмент обламаної монети (за вагою приблизно 1/10 срібника).

Аналог: Корпус 1995, № 168.

37. Володимир Святославич, IV тип.

Ав. Зображення обличчя князя, німбу та верхівка скіпетра.

Рев. Зображення тризуба (верхніх частин середнього та правого «зубців»). Довколишній напис, що розпочинається з 10 години: [БРО] + СЪ[ВАТАГО ВАСИЛА].

Д — 16,5—15 мм; М — 0,25 г.

Верхній фрагмент монети.

Аналог опубліковано: Корпус 1995, № 175.

38. Володимир Святославич, IV тип. Невідома штемпельна пара.

Ав. Верхній фрагмент зображення князя. Рештки інскрипції, що починається з 8 години: [ВЛАДИ]МИР[Ъ Н].

Рев. Зображення горішньої частини тризуба та рештки інскрипції, що починається з 7 години: [А СТОЛЪ А СЕ] ЕГО [СРЕБРО]

Д — 17,5—19,5 мм; М — 1,3 г.

Верхня ліва частина обламаної монети.

ЛІТЕРАТУРА

- Антонович, В. Б. 1900. *Археологическая карта Волынской губернии*. Москва: Тип. Г. Лиснера и А. Гешеля.
- Бауэр, Н. П. 2014. *История древнерусских денежных систем. IX в. — 1535 г.* Москва: Русское слово.
- Гайдуков, П. Г., Калинин, В. А. 2012. Древнейшие русские монеты. В: Макаров Н. А. (ред.). *Русь в IX—X веках. Археологическая панорама*. Москва; Вологда: Древности Севера, с. 402-435.
- Городницький скарб: історія знахідки. *Історична правда*, 20 жовтня 2020 р.

Моисеенко, Н. С., Сотникова, М. П. 2006. Новые данные об исследовании древнейших русских монет. *Нумизматический сборник*, 13, с. 24-39.

Моисеенко, Н. С. 2015. Новое о топографии сребренников с именем Петра. В: *II Международная нумизматическая конференция «Эпоха викингов в Восточной Европе в памятниках нумизматики VIII—XI вв.»*. Переяслав-Хмельницький, с. 230-249.

Орешников, А. В. 1936. *Денежные знаки домонгольской Руси*. Труды ГИМ, 6. Москва: ГИМ.

Сотникова, М. П. 1977. Итоги изучения русских монет X—XI вв. в Государственном Эрмитаже. В: Потин, В. М. (ред.). *Прошлое нашей Родины в памятниках нумизматики*. Ленинград: Аврора, с. 4-11.

Сотникова, М. П., Спасский, И. Г. 1983. *Тысячелетие древнейших монет России. Сводный каталог русских монет X—XI веков*. Ленинград: Искусство.

Сотникова, М. П. 1995. *Древнейшие русские монеты X—XI веков. Каталог и исследование*. Москва: Банк и биржи.

Рублев, А. И. 2016. *Монеты древнерусской чеканки. Конец X — начало XI вв.* Москва.

Стародубцев, Г. Ю. 2014. Русские монеты последней четверти X — первой половины XI вв. и денежное обращение домонгольской Руси. *Stratum plus*, 6, с. 329-337.

Чернецов, А. В. 2017. Древнерусское денежное обращение в евразийском контексте. Из истории отечественной нумизматики. *Древняя Русь. Вопросы медиевистики*, 67, с. 119-134.

Шостопап, А. В. 2007. *Скарби Черкащини*. Черкаси: Андрощук П. С.

REFERENCES

- Antonovich, V. B. 1900. *Arkheologicheskaja karta Volynskoi gubernii*. Moskva: Tip. G. Lissnera i A. Geshelia.
- Bauer, N. P. 2014. *Istoriia drevnerusskikh denezhnykh sistem. IX v. — 1535 g.* Moskva: Russkoe slovo.
- Gaidukov, P. G., Kalinin, V. A. 2012. Drevneishie russkie monety. In: Makarov N. A. (ed.). *Rus v IX—X vekakh. Arkheologicheskaja panorama*. Moskva; Vologda: Drevnosti Severa, s. 402-435.
- Horodnytskyi skarb: istoriia znakhidky. *Istorychna pravda*, 20 zhovtnia 2020 r.
- Moiseenko, N. S., Sotnikova, M. P. 2006. Novye dannye ob issledovanii drevneishikh russkikh monet. *Numizmaticheskii sbornik*, 13, s. 24-39.
- Moiseenko, N. S. 2015. Novoe o topografii srebrennikov s imenem Petra. In: *II Mezhdunarodnaia numizmaticheskaja konferentsiia «Epokha vikingov v Vostochnoi Evrope v pamiatnikakh numizmatiki VIII—XI vv.»*. Pereyaslav-Khmelnitsky, s. 230-249.
- Oreshnikov, A. V. 1936. *Denezhnye znaki domongolskoi Rusi*. Trudy GIM, 6. Moskva: GIM.
- Sotnikova, M. P. 1977. Itogi izucheniia russkikh monet X—XI vv. v Gosudarstvennom Ermitazhe. In: Potin, V. M. (ed.). *Proshloe nashei Rodiny v pamiatnikakh numizmatiki*. Leningrad: Avrora, s. 4-11.
- Sotnikova, M. P., Spasskii, I. G. 1983. *Tysiacheletie drevneishikh monet Rossii. Svodnyi katalog russkikh monet X—XI vekov*. Leningrad: Iskusstvo.
- Sotnikova, M. P. 1995. *Drevneishie russkie monety X—XI vekov. Katalog i issledovanie*. Moskva: Banki i birzhi.
- Rublev, A. I. 2016. *Monety drevnerusskoi chekanki. Konets X — nachalo XI vv.* Moskva.
- Starodubtsev, G. Iu. 2014. Russkie monety poslednei chetverti X — pervoi poloviny XI vv. i denezhnoe obrashchenie domongolskii Rusi. *Stratum plus*, 6, s. 329-337.
- Chernetsov, A. V. 2017. Drevnerusskoe denezhnoe obrashchenie v evraziiskom kontekste. Iz istorii otechestvennoi numizmatiki. *Drevniaia Rus. Voprosy medeevistiki*, 67, s. 119-134.
- Shostopal, A. V. 2007. *Skarby Cherkashchyny*. Cherkasy: Androshchuk P. S.

O. A. Alferov, B. O. Motsya, A. V. Petrauskas

STUDY OF THE HOARD OF SILVER COINS NEAR HORODNYTSIA VILLAGE

Minting own coin is one of the attributes of state formation. The first coins of the Old Rus are represented by gold and silver specimens dating from the late tenth — early eleventh century. Gold coins are very rare, the silver ones are presented much more.

Most modern researchers believe that the production of silver coins was started by Volodymyr Sviatoslavych and ended under Yaroslav Volodymyrovych after the beginning of his reign in Kyiv. In 2020 the third known hoard of silver coins was discovered near Gorodnytsia village, Novohrad-Volynskyi district, Zhytomyr region. It was found accidentally by local resident S. M. Komar who in the next day after discovery handed it over to the authorities which was recorded in the relevant documents.

The expedition of the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine conducted archaeological research at the hoard location. The place where the silver coins have been occurred was recorded. Several more coins were found in the pit where the hoard was and nearby. Surrounding area was examined. Near the hoard the presence of land- and waterways, which functioned in the medieval period, was recorded. Near the river Sluch there are convenient places for crossing.

During the exploration of the area adjacent to the hoard in order to study the archaeological context the settlement was discovered. The artifacts found on it date it to the 9th—13th and 16th—18th centuries. Powerful fortifications in the form of moats, ramparts and escarpments have been preserved. Probably, the formation of the silver hoard is connected with the ancient

roads along the Sluch River and the Old Rus settlement on the site of the modern settlement of Gorodnytsia.

In total 38 silver coins were in the hoard. 31 of them belonged to the minting of Volodymyr Sviatoslavych, and 7 to Sviatopolk Yaropolkovych. Vladimir's coins are presented in three types — II (6 copies), III (16 copies) and IV (9 copies). Sviatopolk's coins represent all three of his existing numismatic types — I (4 copies), II (2 copies) and III (1 copy). 10 silver coins of Volodymyr and 1 of Sviatopolk are represented by previously unknown stamp pairs. 2 coins of Vladimir, which have an unknown combination of stamps, are of particular scientific interest.

Keywords: hoard, coins, Old Rus, Gorodnytsia village, settlement, stamp.

Одержано 12.02.2021

АЛФЬОРОВ Олександр Анатолійович, кандидат історичних наук, науковий співробітник, Інститут історії України НАН України, Київ, Україна.

ALFEROV Oleksandr, Ph D, researcher, Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0003-4896-2762, e-mail: hetmanec@ukr.net.

МОЦЯ Богдан Олександрович, кандидат історичних наук, начальник відділу, Міністерство культури та інформаційної політики України, Київ, Україна.

MOTSYA Bohdan, Ph D, Head of the Department, Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ПЕТРАУСКАС Андрій Вальдасович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, Інститут археології НАН України, Київ, Україна.

PETRAUSKAS Andriy, Ph D, Senior Research Fellow, Institute of Archeology of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0002-9066-1376, e-mail: petrauskas@i.ua.